

GRADA ZA ISTORIJU VOJNE GRANIČE U XVIII VEKU. KNJIGA II.

Banska krajina XVII–XVIII vek

(Srpska Akademija Nauka i Umjetnosti, Beograd, 1997. 760 o.)

A modern magyar történetírás, a XX. században alapjaiban megváltozott geopolitikai helyzethez alkalmazkodva, a legtöbb esetben csak a mai magyar államhatárookban képes gondolkodni. Ennek köszönhetően kevés figyelmet fordít a szomszédos országok történelmére, általában nem kíváncsi történeiséik legújabb kutatási eredményeire. Ez nagyon szomorú, mert így éppen azokról a nemzetekről tudjuk a legkevesebbet, amelyekkel sorunk a történelem folyamán legszorosabban összekapcsolódott. A török kiűzése után, a XVIII. századtól kezdve, a Drávától délre fekvő terület kiesett a történelmi kutatások látószögéből, pedig Mohács előtt a Magyar Királyság szerves részét alkotta. Különösen érdekes ez a szelekció a hadtörténet terén. Amíg a közép- és koraiújkor végvárrendszer kutatása mindvégig preferált témája volt a magyar történetírásnak, addig a karlócai békekötést követő időszak eseményeinek, folyamatainak feltárását már nem érezte feladatának. A magyar történelmi munkák néhány elszórt megállapításon túl kevés szót vesztegetnek a horvát-szlavón határörvidék történetére, az osztrák történetírás ezzel ellentétben több modern monográfiát is szentelt a kérdésnek. Ezek közül most csak Karl Kaser munkáját szeretnénk kiemelni, amely már horvát nyelven is olvasható. (*Karl Kaser: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze 1535–1881. Wien – Köln – Weimar, 1997.*) A téma elhanyagoltsága részben azzal indokolható, hogy a levéltári anyag szétszórtasága, a térség településföldrajzának tisztázatlansága miatt csupán horvát, szerb és osztrák történészekkel együtt, az ő eredményeiket ismerve érhető el eredmény. Az Una folyó mentén a XVI. század végén megszületett báni határörvidék története azonban még ennél is kevesebb figyelmet kap, pedig az ott történt események pontosabb feltárása segíthetne bennünket mind a szlavóniai, mind a szűken vett magyarországi nemzetiségi, közigazgatási problémák megértésében.

Ehhez azonban először is alaputatásokat kell végezni, amelyek eredményeként mindenki számára elérhető forráskötetek készülnek.

Ilyen időtálló okmánytárat tett le az asztalra Slavko Gavrilović, a Szerb Tudományos Akadémia tagja, a XVIII–XIX. század kitűnő ismerője, aki évtizedek óta kutatja a szerb migráció folyamatát, az etnikai arányok megváltozásának hatását a térségben. A báni határörvidék XVIII. századi történetére vonatkozó forrásgyűjtemény első kötete még 1989-ben napvilágot látott, azonban a mindenki által közismert balkáni események hosszú évek-re megakasztották a munkát.

A „Források a katonai határörvidékhez a XVIII. században” sorozat következő kötete 1997-ben jelent meg. Abban a XVII. század végétől 1770-ig terjedő időszak báni határörvidékre vonatkozó forrásait tette közzé, amelyeket Bécs és Budapest irattárainak többéves, szisztematikus kutatása során gyűjtött. Munkája annyiban nem előzmények nélküli, hogy Radoslav Lopašić még a XIX. század végén több kötetben adott már ki erre vonatkozó forrásokat az „Acta historiam confinii militaris Croatici II–III.” (Zágráb, 1885; 1889) című okmánytárakban, és azokból több forrást át is vett Gavrilović, sőt az esetleges olvasati hibákat is korrigálta, és ellátta őket bővebb megjegyzésekkel.

A kötetben szereplő iratok túlnyomó többsége a Magyar Országos Levéltár különböző állagaiból származik, közülük is legtöbb a Batthyány grófok családi archívumából (MOL P 1316). A Batthyányak sorsa a XVIII. században szorosan összefonódott a horvát határörvidék történetével, mert Batthyány Ádám 1693–1703 között, Batthyány Károly pedig 1742–1756 között viselte a horvát báni tisztséget, és utóbbi unokaöccse, ifjabb Batthyány Ádám, 1753–1775 között báni helytartó volt, amely posztra a törvényesen kinevezett bánok gyakori távolléte miatt volt szükség. Ennek köszönhető, hogy a család levéltára oly sok értékes forrást rejt a horvát báni határörvidék történetére.

A könyv első részében Batthyány Ádám horvát báni működésének idejéből való közel kilencven latin, horvát, vagy német nyelven fródott dokumentum kapott helyet. Ezek a források javarészt azokra a vitákra vonatkoznak, amelyek a Kupa, az Una és a Száva folyók közötti, a később báni határörvidéknek nevezett terület hovatarozásáról folytak, egyik oldalról a horvát bán, a horvát rendek, illetve a zágrábi püspök, a másik oldalról pedig a petrinjai főkapitány, a varasdi végvidék parancsnoka, a Grácban székelő Belső-ausztriai Haditanács és az alsó-ausztriai rendek között. I. Lipót bécsi udvara és az ott működő kormányzervek – az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara – amelyektől a végső döntés függött, egészen 1703-ig ingadoztak, míg végül a bánnak és a horvát rendeknek ítélték a térséget. Ezzel összefüggésben azonban újabb éles konfliktus alakult ki a térségben, hasonlóan más területekhez, ahol a polgári közigazgatást megkísérelték bevezetni.

A XVI–XVII. században az Una–Kulpa–Száva folyók által közrefogott területen a lakosság szinte teljesen kicserélődött. Az elpusztult végvidékre folyamatosan mind nagyobb számban költöztek be főleg ortodox vallású szerb és boszniai elemek, melyek 1635 óta, a Statuta Valachorum uralkodói pátenzben élvezett kiváltságaitak féltették egy esetleges közigazgatási reformtól. Ezért mindent elkövettek, hogy továbbra is a varasdi végvidéki főkapitány alá tartozzanak. Ennek ellenére tárgyalások indultak a zágrábi püspök és a horvát bán kezdeményezésére a határörök megnyerésére, amelyekről több forrás is közlésre került, de nem sikerült kompromisszumot találni. Pedig még az is felmerült az egyezkedések alatt, hogy a horvát polgári közigazgatás vezetői is elismerték volna a vlach kiváltságokat egy formális hűségküért cserébe. Az privilegizált ortodox lakosság azonban a XVIII. század folyamán is következetesen ragaszkodott kiváltságaihoz, és továbbra is azok megtartását tűzte ki célul. Ennek is köszönhető, hogy az oszmán határvédelmi erővel való bármilyen status quo kialakítása heves ellenállásba ütközött részük-ről. Novigrad és környéke esetleges átadásának hírére olyan komoly mozgolódás indult a lakhelyüket féltő vlachok között, hogy 1703-ban német császári csapatoknak kellett lecsendesíteni őket. A további békekötések ellenére a határvidék (Krajina) mindvégig tör-

vényeken kívül álló terület maradt, ahol mindennaposak voltak az erőszakos cselekedetek.

Az okmánytárban megjelentetett források legnagyobb része a Batthyány család levéltárból származik, ezért bizonyos időszakokra, sajnos, kevés forrásunk van. A kiadvány talán legnagyobb hátránya, hogy nem próbálja kiegészíteni más levéltári állagokból a Batthyány-anyag hiányait, illetve ahol megpróbálja, ott nehezen megmagyarázható okok alapján szelektál. Ez talán a Rákóczi-szabadságharc esztendei kapcsán mutatkozik meg a legvilágosabban. Az 1704–1710 közötti időszakról csupán tizenegy okmány szerepel, melyekből hat másodközlés, három a bécsi Hofkammer-archiv Hoffinanz Ungarn anyagából való (következetlen helymegjelöléssel), kettő pedig a Magyar Országos Levéltárból. Pedig nagyon érdekes lenne feltérképezni a horvát rendeknek a Rákóczi-szabadságharcval való kapcsolatát, amihez jól lehetne hasznosítani a Josip Buturac és mások szerkesztésében már kiadott horvát országgyűlési emlékeket (Zaključci hrvatskog sabora II. 1693–1713. Zagreb, 1958.). A Keglevich családnak erre az időszakra máig kiaknázatlan az iratanyaga, melynek több darabja is beleillett volna ebbe a kötetbe témája alapján, ám valamilyen szerkesztői elv alapján mégis kimaradt. (A Keglevich család iratanyagának ismertetése: *Lujo Šavor: Regesti isprava iz arhiva porodice Keglević g. 1700.-1853.* In: Zbornik Historijskog Instituta JAZU 1. 1954. 251–407. o.)

A szerb történész által összeállított okmánytár ezért inkább néhány rövidebb terminusra vonatkozó forrásgyűjteménynek tekinthető. Batthyány Ádám halála után az 1730-as évek elejéről van jelentékenyebb levélkiadás, ami a báni határörvidéknek akkor lezajlott zavargásokra vonatkozik, s ami az eddigi történetírás számára ismeretlenek volt.

A következő nagy egységnek az 1751-ben kezdődő modernizációra, majd az annak hatására kirobbant Kijugh (Kiuk, Kyuk) vezette felkelésre vonatkozó feljegyzések tekinthetők. Ez az időszak döntő jelentőségű volt a báni határörvidéken, mert a felkelés tanulságaiból is okulva a régió akkor indult el a békés fejlődés útján. Ez az időszak már Batthyány Károly báni működése alatt történt, és az okmánytár arra a néhány évre a legbőségesebb. A család levéltára a vonatkozó időszakra olyan jó állapotban maradt fenn, hogy még az iratok válogatását is megengedhette magának

Gavrilović. A 120–435. közötti sorszámú ellátott dokumentumok 1751–1756 között keletkeztek, és köztük több császári és báni pápens és utasítás található a reformok keresztülvitelét illetően. A források közül több foglalkozik az előbb említett – a magyar történettudomány előtt szinte ismeretlen – lázadással, az odavezényelt határőrök kiáltványával, az amnesztia kihirdetésével, a hűségeskü letételével, a lázadás vezetői és résztvevői házainak felgyújtásával és elítélésükkel. Csak ezzel az anyaggal együtt lehet mélyrehatóan tanulmányozni azt a többhónapos lázongást, mellyel a báni határőrvidéken lezárult a béketlenség időszaka. Ezt azért érdemes tárgyalni, mert az Una mentén zajló események hatással voltak a szlavóniai határőrvidék történetére, ahonnan az események gyorsan tovább tudtak terjedni a Drávától északra fekvő területekre is.

A legtöbb forrás e szűk időhatáron belül is konkrétan az 1754–1756 közötti három évre korlátozódik. A források nyomán normalizálódó életnek lehetünk tanúi, amikor újra megerősödnek a boszniai törökökkel való diplomáciai kapcsolatok. Novigrad hovatartozásának kérdése után a levelezésekben visszatérő probléma volt a török hatóságok részéről a vlach határőrök őrtonyainak engedély nélküli felállítása, amelyben újabb destabilizációs tényezőt láttak. Ezzel párhuzamosan természetesen békésebb kapcsolatok is létrejöttek a határvidéken, és komoly határ menti kereskedelemre utaló jelek is mutatkoznak a forrásokban. Egymással szembeni tartozások és követelések, hadifogyók kiváltása, illetve csempészet – mind-mind megannyi bizonyítéka annak, hogy a határvidék (borderland) nem csupán mereven szemben álló frontvonalként értelmezhető, hanem gazdasági, kommunikációs teret is alkotott. Jól illusztrálja ezt a térség e forrásokból megrajzolható migrációtörténete is, melyben határőrök Boszniába való dezertálásáról majd visszamenekülésükről és büntetésükről olvashatunk, de ezen a téren szoros a kapcsolat a szlavóniai határőrvidékkel is. A Boszniával való egymásra utaltságra vet fényt a Kosztajnicában felállított karantén (kontumác) is, amellyel az oszmán tartományban dúló pestis terjedését akarták megakadályozni. A törökökkel való levelezést a keresztények horvát nyelven, úgynevezett kajkav tájszólásban bonyolították le, míg az oszmánok szerb nyelven és cirill

betűvel írt levélben válaszoltak – ezt a könyvben található faksimilek is jól bizonyítják –, vagy török nyelven és török írással, amit horvát, latin vagy német nyelvre fordítottak. Ezek a források adják a kötet legnagyobb értékét, mert a mindennapi élet mozzanatait lehet belőlük megragadni egy, a Magyar Királysághoz sok szállal fűződő területen.

Több iratban olvashatunk adatokat a határőrvidék betelepítésére, a birtokok elosztására, határaiak megállapítására, a határőrök, illetve faluközösségeik kötelelességeinek megjelölésére. Hasonlóan sok adat van a határőrök képviselőinek és tisztviselőinek megválasztására, a belső önkormányzati jogok gyakorlására, a határőrök huszárrá és gyalogossá történő besorozására. Ezáltal közelebb juthatunk a zadruka rendszerben élő paramilitáris társadalmi csoportok sajátos jogfelfogásának, autonómiája mindennapi, gyakorlati alkalmazásának megismeréséhez, és következtetéseket vonhatunk le valóságos társadalmi tagozódásokról is. A kiadott források közül több tartalmazza a határőr-kommunák közös panaszait az erdőkhöz és legelőkhöz való jogaik megkurtítása, a földesúri, illetve állami borkimérési jog, valamint vízimalmak elrablása miatt, továbbá egyéb sérelmek okán, amiket horvát nemesek vagy német tisztek részéről voltak kénytelenek elszenvetni.

Gyakoriak a területen élők vallásosságával, a báni határőrvidéken jelenlévő szerb pravoszláv egyházzal foglalkozó iratok is. Különösen értékes források olvashatók a püspökök és papok jövedelmével, az egyházi illetékek megnövekedésével kapcsolatban, de beszámolnak a papoknak az idegen katonai hatalom által történő elítéléséről, a házaik mentelmi jogát semmibe vevő beszállásolási kötelezettségről, a pravoszláv templomok és kápolnák építésének akadályoztatásáról is. Értékesek azok a feljegyzések is, amelyek a katolikus egyház ortodoxok közötti térítő törekvéseiről számolnak be, ám világosan kiderül belőlük, hogy komoly sikereket nem értek el a szerzetes misszionáriusok.

A kötetben közlésre került Petrinja, Kosztajnica és Zrin várainak XVIII. századi inventáriuma, a határőrök névjegyzékai, a báni határőrvidék egészének általános összeírásai. E források betekintést nyújtanak a határ menti várak felszereltségébe, ellátottságába csak úgy, mint az élelmiszerek, bor és egyéb cikkek árába is.